Maria Stinia
IH UJ Kraków

Osiągnięcia krakowskiego środowiska naukowego w dziedzinie pisarstwa podręcznikowego w okresie autonomicznym

Uzyskanie autonomii w Galicji stworzyło wyjątkowo korzystne warunki do rozwoju polskiego życia politycznego i kulturalnego. Kraków, obok Lwowa, stał się głównym centrum życia naukowego, a kadra profesorska Uniwersytetu Jagiellońskiego oprócz prowadzenia badań angażowała się w działania o charakterze edukacyjnym. Także szkolnictwo średnie Krakowa przeżywało w tym czasie okres świetności. Jednym z ważnych czynników, wpływającym na poprawę jakości kształcenia, był ścisły związek oświaty ze szkolnictwem akademickim. Profesorowie krakowskiej Almae Matris brali żywy udział w działaniach na rzecz szkolnictwa gimnazjalnego, a ich twórczość podręcznikowa zasługuje tu na szczególną uwagę.

Wyraźną cezurą w funkcjonowaniu sytemu oświaty i nauki w monarchii habsburskiej były reformy ministra wyznań Leo Thuna z lat 1849–1852[1]. Wydano wówczas szereg ustaw i rozporządzeń regulujących funkcjonowanie uczelni, organizację władz akademickich oraz dotyczących funkcjonowania szkolnictwa średniego. Reformy te zmieniły system organizacji studiów, usamodzielniono wydziały filozoficzne, wprowadzono egzaminy końcowe dla uzyskania stopnia naukowego doktora oraz egzaminy państwowe dla zdobycia stopnia zawodowego. Rozpoczął się proces profesjonalizacji nauki i badań, a niebagatelną rolę w przygotowaniu do studiów miały odegrać ośmioletnie gimnazja, w których nauka kończyła się maturą, co otwierało drogę na wyższe uczelnie. Przemiany polityczne w państwie austriackim, zachodzące od początku lat sześćdziesiątych XIX wieku, przyśpieszyły proces unarodowienia uniwersytetów. Pozwoliło to na zorganizowanie istotnych z narodowego punktu widzenia badań, a także umożliwiało transfer tych badań w społeczeństwie. Reformy przekazujące wydziałom filozoficznym kształcenie nauczycieli szkół średnich oraz zaangażowanie kadry uniwersytetu w system zawodowych egzaminów państwowych dla adeptów zawodu

[1] W. Ogris, *Die Universitätsreform des Ministers Leo Graf Thun-Hohenstein*, Wien 1999.

nauczycielskiego ściśle związały te typy szkół ze sobą. Polonizacja znacznej części wykładów uniwersyteckich w 1861 r. spowodowała rozpoczęcie starań o powstanie w Krakowie komisji weryfikującej umiejętności nauczycielskie, na wzór instytucji istniejących już od połowy XIX wieku w Wiedniu, Pradze, Grazu, Innsbrucku i Lwowie[2]. Utworzona na wniosek grona profesorskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego i działająca od roku 1868/69 krakowska Państwowa Komisja Egzaminów Nauczycielskich dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich (PKEN) miała duży udział w polonizacji gimnazjów, gdyż grono Uniwersytetu Lwowskiego nie było w pełni przygotowane do egzaminowania po polsku ze względu na wolniejszy proces polonizacji[3]. Komisja stała na straży poziomu merytorycznego i dydaktycznego nauczycieli szkół średnich i nierzadko odsyłała znaczną część kandydatów do powtórnego zdawania[4]. Jej członkami byli powoływani przez Ministerstwo Wyznań i Oświaty profesorowie uniwersyteccy oraz wybitni pedagodzy praktycy[5]. Przez cały okres autonomiczny istniała swoista „unia personalna" pomiędzy szkołami średnimi a uniwersytetem[6]. Spośród uczelnianego grona rekrutowali się także wybitni działacze polityczni, społeczni i oświatowi: Michał Bobrzyński, historyk prawa, który w latach 1891–1902 jako wiceprezydent Rady Szkolnej Krajowej położył ogromne zasługi dla rozwoju oświaty w Galicji, minister oświaty w latach 1893–1895 Stanisław Madeyski oraz Henryk Jordan, dzięki któremu wprowadzono w szkołach obowiązkowe lekcje gimnastyki, a na Uniwersytecie kursy dla nauczycieli wychowania fizycznego[7]. Leon Kulczyński, pierwszy habilitowany docent na Uniwersytecie Jagiellońskim w za-

---

[2] R. Dutkowa*, Uniwersytet Jagielloński a szkolnictwo średnie w XIX wieku (1801–1914)*, Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych, t. XXVII, Kraków 1981, s. 14.

[3] Starania o powołanie Komisji czynił od roku 1862 rektor Józef Dietl. (Protokół posiedzenia Rady Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, z dnia 12 lipca 1862 r., Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. WF II 41, k. 193).

[4] I. Homola, *Nauczycielstwo krakowskie (1857–1914)*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku*, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1981, s. 102; eadem, *Wykształcenie i uposażenie nauczycieli krakowskich w okresie autonomii galicyjskiej*, Studia Historyczne 22, 1979, z. 2, s. 207. Zob. też H. Kramarz, *Nauczyciele gimnazjalni Galicji 1867–1914. Studium historyczno-socjologiczne*, Kraków 1987.

[5] M. Stinia, *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2004, s. 37.

[6] R. Dutkowa, *Uniwersytet Jagielloński…*, s. 10.

[7] Szerzej S. Estreicher, *Michał Bobrzyński*, Przegląd Współczesny, Warszawa 1936; A. Mączyński, *Stanisław Madeyski – notariusz – profesor – polityk*, Rejent 2004, nr 1, s. 162–173; B. Łuczyńska, *Fenomen Henryka Jordana – naukowca, lekarza, społecznika, propagatora praw dziecka do ruchu i rekreacji*, Kraków 2002; H. Smarzyński, *Dr Henryk Jordan pionier nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce*, Kraków 1958.

kresie pedagogiki[8], przetłumaczył na potrzeby nauczycieli *Wykład psychologii empirycznej* G. A. Lindnera oraz opracował *Ogólne zasady pedagogiki* (Kraków 1911)[9]. Kadra krakowskiej uczelni zaangażowana była ponadto w szereg innych działań służących wzrostowi poziomu oświaty galicyjskiej. Profesorowie brali udział w dyskusjach na temat reform w szkolnictwie, miejsca poszczególnych przedmiotów w systemie nauki gimnazjalnej, pracowali ponadto w sekcji krakowskiej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych[10]. Wnieśli też znaczący wkład w tworzenie systemu kształcenia pedagogicznego oraz form dokształcania nauczycieli i edukacji kobiet[11].

Polonizacja oświaty przyniosła fundamentalne wyzwanie, jakim była potrzeba opracowania podręczników do szkół średnich[12]. Po okresie germanizacji, kiedy korzystano z podręczników niemieckich (a później też z tłumaczeń podręczników niemieckich lub czeskich), przystąpiono do opracowania oryginalnych polskich prac. Procesowi temu sprzyjał postęp w poszczególnych dziedzinach nauki oraz w pedagogice i dydaktyce. Motywami do podejmowania tych działań był nie tylko zysk, ale powinność wobec potrzeb społecznych i chęć upowszechnienia osiągnięć nauki. Wśród autorów podręczników znaleźli się profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego: matematyk Marian Baraniecki, chemik Emil Czyrniański, historycy Anatol Lewicki i Wincenty Zakrzewski, filozof Józef Kremer, ukrainista Bogdan Łepki, zoolog Maksymilian Siła Nowicki, botanik Józef Rostafiński, historycy literatury Karol Mecherzyński i Stanisław Tarnowski, a także pracujący na Wydziale Teologicznym ks. Maciej Sielatycki.

W początkach epoki autonomicznej pierwszymi krakowskimi autorami, którzy opublikowali swoje podręczniki, byli: Emil Czyrniański, Maksymilian Nowicki i Karol Mecherzyński. E. Czyrniański (1824–1888) studiował we Lwowie oraz Pradze. W roku 1851 powołano go na stanowisko profesora chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Był jedną z pierwszych osób, które podjęły się stworzenia pod-

---

[8] A. Meissner, *Wkład Galicji w rozwój nauk pedagogicznych*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3, Nauka i oświata, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Rzeszów 1995, s. 87; S. Baścik, *Dzieje pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne 16, 1967, s. 412.

[9] A. Meissner, *Wkład Galicji…*, s. 88.

[10] B. Łuczyńska, *Koło Krakowskie TNSW na tle prac Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych 1884–1939*, Kraków 1991.

[11] Szerzej R. Dutkowa, *Uniwersytet Jagielloński…*; M. Stinia, *Uniwersytet Jagielloński wobec potrzeb szkolnictwa średniego w Galicji w drugiej połowie XIX wieku*, [w:] *Oświata na ziemiach polskich pod zaborami wobec wyzwań cywilizacyjnych*, red. A. Meissner, J. Potoczny, Lublin 2013, s. 189–205.

[12] M. Kocójowa, *Krakowski świat książki doby autonomii galicyjskiej*, Kraków 1990, s. 45–60.

ręcznika do chemii, a co za tym idzie także polskiego słownictwa chemicznego. *Chemia nieorganiczna* jego autorstwa, wydana jako podręcznik dla studentów (pierwsze wydanie w 1857, kolejne w 1866 i 1874), była jedynym podręcznikiem, jakim dysponowali w tym czasie studenci uniwersytetu. Na jego podstawie E. Czyrniański opracował również wersję dla szkół średnich – była to *Chemia nieorganiczna mniejsza dla szkół realnych* (Kraków 1874). Planowany podręcznik do chemii organicznej nie ukazał się z powodów problemów osobistych autora[13].

W latach 1868–1869 wydano w Krakowie podręcznik *Zoologia dla Szkół Niższych Gimnazyalnych i Realnych* w trzech współoprawnych częściach (*Zwierzęta ssące*; *Ptaki. Płazy. Ryby* oraz *Bezkręgowce*). Jego autorem był profesor Maksymilian Siła Nowicki (1826–1890) wybitny entomolog i ichtiolog, pionier ochrony przyrody w Polsce, zwłaszcza flory i fauny Tatr, a także współtwórca Towarzystwa Tatrzańskiego. Podręcznik zoologii doczekał się w latach 1868–1903 aż dziesięciu wydań.

Z kolei profesor historii literatury Karol Mecherzyński (1800–1881) swoje doświadczenie pedagogiczne rozwijał jako nauczyciel krakowskich szkół św. Barbary i św. Anny. W latach siedemdziesiątych XIX wieku opublikował dwa podręczniki do nauki języka polskiego przeznaczone do szkół wydziałowych: *Stylistyka, czyli Nauka obejmująca prawidła dobrego pisania. Do użytku młodzieży szkolnej* (Kraków 1870; wyd. II 1884) oraz *Wypisy polskie dla szkół męskich i żeńskich z najcelniejszych pisarzy krajowych* (Kraków 1877). Był także autorem podręczników: *Historia literatury polskiej dla młodzieży opowiedziana w krótkości* (Kraków 1873) oraz *Przykłady i wzory z najcelniejszych poetów i prozaików polskich zebrane i zastosowane do historii literatury opowiedzianej w krótkości dla młodzieży* (Kraków 1874; wyd. II 1877). W tych ostatnich pozycjach, których zasadniczą cechą było dążenie do nobilitacji kultury polskiej, zawarto charakterystykę najważniejszych twórców literatury narodowej. Podręczniki Mecherzyńskiego stanowiły też pierwszą w Galicji próbę powiązania wykładu historii literatury z lekturą odpowiednio dobranych tekstów literackich[14]. Koncepcję doboru treści sam autor określał zgodnie ze starożytną zasadą *non multum sed multa*: „Mam raczej przekonanie, że jak każda historia, tak i historia literatury najlepiej wraża się w umysł przez określenie całości nie w wielu, ale głównych i mocno zarysowanych obrazach”[15].

---

[13] Z. Wojtaszek, *Zarys historii katedr chemicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, [w:] *Studia z dziejów Katedr Wydziału Matematyki, Fizyki, Chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Gołąb, Kraków 1964, s. 163.

[14] L. K. Słowiński, *Nauka literatury polskiej w szkole średniej w latach 1795–1914*, Warszawa 1976, s. 236.

[15] K. Mecherzyński, *Przykłady i wzory z najcelniejszych poetów i prozaików polskich zebrane i zastosowane do historii literatury opowiedzianej w krótkości dla młodzieży*, Wyd. 2, Kraków 1878, t. 2, s. V.

Do nauki filozofii w pierwszym okresie autonomii używany był obszerny podręcznik *Początki logiki. Dla szkół średnich* (Kraków 1876). Jego autor, Józef Kremer (1806–1875), po ukończeniu krakowskiego gimnazjum św. Anny studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim. Odbył szereg podróży po całej Europie, studiował na uniwersytetach niemieckich (Berlin, Heidelberg), zapoznał się z uczelniami Paryża i Londynu. W 1850 roku został mianowany profesorem filozofii na Uniwersytecie w Krakowie. Będąc zwolennikiem Hegla i idealizmu, wprowadził jego poglądy do uczelni krakowskiej[16]. Peregrynacje Kremera po miastach włoskich zaowocowały szeregiem publikacji poświęconych estetyce i historii sztuki włoskiej (*Podróż do Włoch*, t. 1–5, 1859–1864) [17]. Nad podręcznikiem logiki pracował od roku 1865, ale nie doczekał się jego wydania, które nastąpiło dopiero rok po śmierci autora. Mimo pozytywnych ocen („oryginalne dzieło"), pod koniec lat osiemdziesiątych książka nie spełniała już dydaktycznych potrzeb (jak pisano, z powodu „braku wstępu psychologicznego i nauki o metodzie")[18].

W zakresie nauk biologicznych znaczącą postacią był Józef Rostafiński (1850–1929). Pochodził Warszawy i studiował w Szkole Głównej Warszawskiej. Po jej rusyfikacji przeniósł się na Uniwersytet w Jenie, gdzie słuchał wykładów wybitnego ewolucjonisty Ernesta Haeckla, a następnie do Halle, gdzie jego mistrzem został Anton de Barry, z którym przeszedł do Strasburga[19]. Habilitował się tam w 1875 r., a rok później przeniósł *veniam legendi* do Krakowa. Był pionierem badań nad śluzowcami, podsumował badania nad florą roślin nasiennych i paprotników, prowadził pierwsze na ziemiach polskich specjalistyczne studia nad historią botaniki i biologii[20]. Wniósł duży wkład w polskie nazewnictwo botaniczne. Oprócz prowadzenia wykładów z botaniki na Wydziałach Filozoficznym i Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego, był w latach 1893–1924 dyrektorem Wyższych

---

[16] W. Tatarkiewicz, *Filozofia w Uniwersytecie Jagiellońskim od XVII do połowy XX wieku*, [w:] *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. S. Mikucki, Kraków 1967, s. 30.

[17] F. Gabryl, *Polska filozofia religijna w wieku XIX*, t. 1, Warszawa 1913, s. 127–135.

[18] *Z powodu wznowienia Komisyi naukowej w c.k. Radzie szkolnej krajowej*, Muzeum 3, 1887, s. 65.

[19] A. Zemanek, *Józef Rostafiński (1850–1929). Botanik, systematyk roślin niższych, historyk biologii*, [w:] *Uniwersytet Jagielloński, Złota Księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi*, Cz. I. *Biografie uczonych*, red. A. Zemanek, Kraków 2000, s. 90–99; B. Hryniewiecki, *Józef Rostafiński (1850–1928) w setną rocznicę urodzin*, Acta Societatis Botanicorum Poloniae 20, 1951, Suppl., s. 47–76; W. Grębecka, *Prace Józefa Rostafińskiego na tle tradycji historii botaniki w Polsce*, Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 31/32, 1986, s. 491–504.

[20] A. Zemanek, *Józef Rostafiński…*, s. 94.

Kursów dla Kobiet im. Adriana Baranieckiego. Kursy te pełniły rolę ośrodka kształcenia kobiet na poziomie wyższym, zanim dopuszczono je do studiów uniwersyteckich[21]. Rostafiński należał do najwybitniejszych popularyzatorów nauk biologicznych. Jego podręczniki przeznaczone do szkół średnich były najlepszymi podręcznikami do botaniki w okresie autonomii galicyjskiej, dzięki czemu znalazły swoje stałe miejsce w historii nauczania tego przedmiotu, zaliczano je też do najznamienitszych w ówczesnej Europie. Budził szacunek ich wysoki poziom merytoryczny oraz dydaktyczny[22]. *Botanika szkolna na klasy niższe* doczekała się ośmiu wydań (od roku 1886 do 1914). Największym jednak powodzeniem cieszył się jego *Przewodnik do oznaczania krajowych roślin nasiennych*; wydany jako suplement do podręcznika w 1886 roku miał w sumie aż 21 wydań (ostatnie, uzupełnione i zmienione wyszło w 1979 roku).

Wśród podręczników przeznaczonych do nauczania historii krakowscy profesorowie opublikowali w końcu XIX wieku dwa fundamentalne dzieła, które wydawane były przez następne kilkadziesiąt lat. Kilka pokoleń Polaków formowało swą wiedzę historyczną na podstawie dzieł Anatola Lewickiego (1841–1899) i Wincentego Zakrzewskiego (1844–1918). Wydany w roku 1884 podręcznik A. Lewickiego *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych* stał się przykładem jednego z najbardziej żywotnych podręczników w dziejach nauczania historii Polski[23]. Do 1916 roku książka miała siedem wydań, trafnie reklamowano ją jako dzieło oparte „na najnowszych badaniach monograficznych, które czytelnik znajdzie wszystkie wymienione w przypisach, a ułożone metodycznie, tokiem jasnym i przystępnym, z dobrym podziałem na rozdziały i paragrafy […]. Związek z równoczesnymi wypadkami dziejów powszechnych wszędzie uwydatniony”[24]. Mimo pojawiających się czasem dość krytycznych opinii recenzentów, że „książka jest ciężko napisana, ciężko podług niej uczyć, a jeszcze ciężej z niej się uczyć”[25], cieszyła się dużym powodzeniem. Korzystano z niej we wszystkich zaborach, a po 1918 roku na terenie całego państwa polskiego. Głosy o niedostosowaniu tego podręcznika do potrzeb szkolnych spowodowały, że w 1893 roku autor dokonał przeróbek i skrótów, a przez to lepiej dopasował go do potrzeb uczniów. Wydał również wersję rozszerzoną publikacji, uzupełnioną o czasy porozbiorowe: *Zarys historii polskiej aż do naj-*

[21] Ibidem, s. 97.

[22] E. Godlewski, Kosmos 12, 1887, s. 36–56; J. Jaworski, Muzeum 3, 1887, s. 637–641.

[23] Podręcznik wznawiany był wielokrotnie, nie tylko w okresie galicyjskim, ale i w okresie międzywojennym. Oprócz ziem polskich wydany był również w roku 1916 w Toledo (Ohio, USA) oraz w 1947 w Londynie. Wznowiony został też w Warszawie w roku 1990. Zob. też J. Łosowski, *Anatol Lewicki*, Przemyśl 1981.

[24] Szkoła. Tygodnik Pedagogiczny. Organ Towarzystwa Pedagogicznego, R. XVII, nr 28 z dnia 29 listopada 1884 r., s. 399.

[25] K. Rawer, *W sprawie nauki historii kraju rodzinnego*, Muzeum 3, 1887, s. 391.

nowszych czasów (wydanie większe III, Kraków 1897). Od wydania ósmego w 1919 roku książka ukazywała się pod tytułem *Zarys historii Polski*. Ostatnia, trzynasta edycja tego podręcznika (jako pomocy szkolnej) miała miejsce w latach 1928–1929 (w dwóch tomach)[26]. Po śmierci A. Lewickiego w 1899 roku zaistniała potrzeba uaktualnienia jego podręczników. Uczynili to najpierw Henryk Mościcki (w 1907 roku), potem w początkach Drugiej Rzeczypospolitej Jan Friedberg, a w latach II wojny światowej J. Jasnowski i F. Lenczowski w Londynie.

Do kanonu podręczników dla starszych klas gimnazjalnych należała również *Historia powszechna na klasy wyższe szkół średnich* W. Zakrzewskiego. Ten wybitny historyk, który studiował na wielu europejskich uniwersytetach (Petersburg, Wrocław, Heidelberg, Jena, Berlin, Lipsk), po krótkim pobycie we Lwowie został w 1872 roku profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego. Specjalizował się w badaniach nad historią Polski okresu nowożytnego. Wiele uwagi poświęcił wydaniom źródeł historycznych. Jego gimnazjalny podręcznik charakteryzował się przejrzystym, logicznym układem i był zaliczany do najlepszych w owym czasie na skalę europejską[27]. Trzyczęściowe wydawnictwo opublikowane zostało po raz pierwszy w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku. Tom pierwszy poświęcony został historii starożytnej (Lwów 1891), tom drugi prezentował wieki średnie (Kraków 1894), a trzeci opisywał dzieje okresu nowożytnego (Kraków 1899). Zakrzewski oprócz dziejów politycznych uwzględnił w swoim podręczniku problematykę społeczną i kulturową, a fakty historyczne przedstawiał w związkach genetycznych. Dzieło na całe dziesięciolecia znalazło szerokie zastosowanie w gimnazjach galicyjskich. Do 1918 roku książka miała aż osiem wydań, a kolejne ukazały się już po odzyskaniu niepodległości.

Wśród autorów podręczników gimnazjalnych był pochodzący z Warszawy Marian Aleksander Baraniecki (1848–1895). Związany początkowo ze Szkołą Główną Warszawską, po jej ukończeniu studia kontynuował w Petersburgu, Krakowie i Lipsku. Pracował następnie jako nauczyciel gimnazjalny, a w latach 1876–1885 na stanowisku docenta prywatnego na Uniwersytecie Warszawskim. Był pomysłodawcą, redaktorem i wydawcą powstałej w 1882 roku „Biblioteki matematyczno-fizycznej", która miała dostarczyć na potrzeby społeczeństwa polskiego podręczniki do nauki matematyki i fizyki na wszystkich szczeblach nauczania[28]. „Biblioteka" łączyła rozproszone środowisko matematyków polskich. Przez ostatnie dziesięć lat życia Baraniecki kierował katedrą matematyki na Uniwersytecie Jagiellońskim. Był wybitnym popularyzatorem wiedzy matema-

[26] Jako przedruk wydania londyńskiego (i częściowo wyd. 12 szkolnego) opublikowano podręcznik Lewickiego w Warszawie w 1999 roku.

[27] J. Maternicki, *Dydaktyka historii w Polsce 1773–1918*, Warszawa 1974, s. 96.

[28] Z. Opial, *Zarys dziejów matematyki w Uniwersytecie Jagiellońskim w drogiej połowie XIX wieku*, [w:] *Studia z dziejów Katedr Wydziału Matematyki…*, s. 70.

tycznej, niestrudzonym orędownikiem sprawy podniesienia poziomu oświaty w społeczeństwie. Jego praca: *Podręcznik algebry dla uczniów klas wyższych gimnazjów i szkół realnych Galicji* (Kraków 1893) jest świadectwem dużych umiejętności pedagogicznych oraz językowych, podobnie jak *Podręcznik arytmetyki i początków algebry w czterech częściach dla uczniów klas niższych gimnazjów i szkół realnych Galicji* (Kraków 1894–1895). Jako propagator polskiego piśmiennictwa matematycznego wielokrotnie przypominał tłumaczom bardzo popularnych w całej monarchii habsburskiej podręczników do matematyki Franza Močnika, że w edukacji należy korzystać z istniejącego polskiego języka matematycznego[29]. Baraniecki jest autorem polskich terminów matematycznych, które weszły na stałe do języka matematyki (liczba zespolona, przybliżenie z nadmiarem)[30].

Stanisław Tarnowski (1837–1917) studiował w Krakowie, Wiedniu, Paryżu i we Włoszech. Od 1871 roku był profesorem literatury polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Pełnił również funkcję sekretarza generalnego oraz przez długie lata prezesa Akademii Umiejętności. W dociekaniach naukowych zajmował się głównie literaturą polskiego odrodzenia i romantyzmu, a także krytyką literacką. Z jego inspiracji na Uniwersytecie Krakowskim wyodrębniono badania literackie od lingwistycznych. Od 1870 roku przez kilka dziesięcioleci zasiadał w komisji egzaminacyjnej dla nauczycieli (PKEN). Opublikowane przez niego (wraz z Franciszkiem Próchnickim) *Wypisy polskie dla klas wyższych szkół gimnazjalnych i realnych* (cz. I i II; Lwów 1891) używane były do końca okresu autonomicznego (miały cztery wydania). Utwory do tego podręcznika dobrano pod względem wartości artystycznej. Silną stroną *Wypisów* była adekwatność do charakteru epoki i dobór takich tekstów, które pozostają do dziś w kanonie literatury polskiej. Równocześnie jednak krytycy zarzucali autorom zbyt szczegółowe ujęcie oraz narzucanie czytelnikom własnych opinii[31]. Popularnym podręcznikiem wśród młodzieży szkół realnych i kształcącej się w zawodzie nauczycielskim były *Wypisy polskie dla klas wyższych szkół realnych i seminariów nauczycielskich* (cz. I, Lwów 1894; cz. II, Lwów 1895), przerobione przez Romualda A. Bobina z *Wypisów* S. Tarnowskiego. W ciągu kilkunastu lat (do roku 1912) podręcznik ten miał pięć wydań. W roku 1890 wraz z Józefem Wójcikiem wydał Tarnowski jeszcze jeden podręcznik do historii literatury – *Wypisy polskie dla klas wyższych gimnazjalnych i realnych*, Część pierwsza (Lwów 1890).

Czytankę ruską oraz *Wypisy* w języku ukraińskim opracował Bohdan Łepki (1872–1941), w okresie autonomicznym lektor języka ukraińskiego na uniwersy-

[29] M. Stinia, *Podręczniki w gimnazjach galicyjskich w latach 1860–1918*, Prace Komisji Historii Nauki, t. VI, red. A. Strzałkowski, Kraków 2004, s. 28.

[30] Z. Opial, *Zarys dziejów matematyki w Uniwersytecie Jagiellońskim w drogiej połowie XIX wieku*, [w:] *Studia z dziejów Katedr Wydziału Matematyki…*, s. 71.

[31] M. Stinia, *Podręczniki w gimnazjach galicyjskich…*, s. 12.

tecie, a następnie wykładowca i profesor literatury ukraińskiej[32]. Wywodził się z rodziny proboszcza grekokatolickiego z okolic Czortkowa na Podolu. Wychowany na wielonarodowościowym obszarze sięgał często do obu kultur, zarówno w sensie naukowym jak i w pracach dydaktycznych. Studiował we Lwowie i Wiedniu. Wiele lat pracował jako nauczyciel gimnazjalny, początkowo w Brzeżanach, następnie w Krakowie, gdzie został lektorem języka ukraińskiego oraz nauczycielem w Gimnazjum im. Króla Jana Sobieskiego i św. Jacka. Wiele jego przekładów z literatury ukraińskiej na język polski było używanych w szkołach, zwłaszcza *Słowo o wyprawie Igora*, wydane w Krakowie w 1905 roku[33].

Autorem popularnych podręczników do religii był Maciej Sieniatycki (1869–1949), absolwent Uniwersytetu Lwowskiego i Gregorianum, profesor teologii dogmatycznej początkowo we Lwowie, a od 1909 roku w Krakowie. Jego *Dogmatyka ogólna* (Lwów 1906; wyd. 4 Kraków 1920), *Dogmatyka szczegółowa* (Lwów 1908, wyd. 4 Kraków 1920), oraz wydane wspólnie jako *Dogmatyka katolicka*, doczekały się 10 wydań (ostatnie Hanower 1947; opublikowano ją też m.in. na potrzeby Armii Polskiej na Wschodzie w Jerozolimie w 1943 roku). Sieniatycki zastosował w tych pracach ustaloną przez siebie polską terminologię teologii dogmatycznej. Tuż po odzyskaniu niepodległości ukazał się kolejny podręcznik jego autorstwa *Etyka katolicka* (Kraków 1919; wyd. 7 Kraków 1931)[34].

Grono profesorskie Uniwersytetu Krakowskiego przez cały okres autonomiczny aktywnie uczestniczyło w pracach nad podręcznikami do szkół średnich. Zaangażowanie się ludzi nauki, tworzących i realizujących własne programy badań, w proces ich upowszechniania w społeczeństwie było wówczas elementem tradycyjnych związków łączących naukę z oświatą i stanowiło swoistą odpowiedź na potrzeby edukacyjne społeczeństwa. Miało również wpływ na recepcję tworzonego w ciągu XIX wieku polskiego słownictwa naukowego. O wartości tworzonych wówczas środków dydaktycznych jednoznacznie świadczy wielość wydań i długi czas stosowania. Natomiast skalę popularności wyznacza ich ponadgalicyjski zasięg – używane były bowiem we wszystkich zaborach, a także w środowiskach polonijnych. Dorobek profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego w dziedzinie pisarstwa podręcznikowego jest więc wymownym świadectwem dbałości tego środowiska o kształt i jakość nauczania.

---

[32] M. Jakóbiec, *Bohdan N. Łepki*, Polski słownik biograficzny, t. XVIII, 1978, s. 345–347; U. Perkowska, *Corpus Academicorum Facultatis Philosophie Universitatis Iagellonicae 1850–1945*, Kraków 2007, s. 220; R. Łużny, *Bohdan Łepki*, [w:] *Złota Księga Wydziału Filologicznego*, red. J. Michalik, Kraków 2000, s. 232–239; *Encikłopiedija Istorii Ukrainy*, T. 6, Kijiw 2009, s. 123–125.

[33] R. Łużny, *Bohdan Łepki, Złota Księga Wydziału Filologicznego*, s. 233.

[34] S. Piech, *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880–1939*, Kraków 1995, s. 82.

Maria Stinia

Krakow's scientific achievements in the field of textbook writing during the period of autonomy

Summary

The relationships between the university and secondary school in Galicia in the second half of the nineteenth century were diverse, and one of the sources of scientific success of the school was a secondary school graduate well prepared for studies. The Polonization of education brought a new fundamental challenge, which was the need to develop textbooks for secondary schools. Translations of textbooks written by German or Czech authors badly needed a replacement.

Professors of the University in Krakow joined the project. Among the authors of textbooks one could find: mathematician Marian Baraniecki, chemist Emil Czymiański, historians Anatol Lewicki and Wincenty Zakrzewski, specialist in Ukrainian studies Bogdan Łepki, zoologist Maksymilian Nowicki, botanist Józef Rostafiński and literary historian Stanisław Tarnowski. Their works gained recognition and had many editions. Rostafiński's textbooks were the first modern textbooks in Polish Galicia. They found their permanent place in the history of the teaching of botany and were regarded as one of the best in Europe. A. Lewicki's textbook *A Short History of Poland and of Ruthenian Countries Connected to It* became an example of one of the most vital books in the teaching of the history of Poland. The canon of textbooks for senior secondary classes of this period included also W. Zakrzewski's *General History*. The book was characterized by a clear, logical layout and was also ranked among the best books on the European level.

The involvement of scientists in the development of school textbooks was an important part of satisfying Galician society's educational needs by intellectual elites and it was also the means of disseminating scientific achievements.